

CHOG‘ISHTIRMA TILSHUNOSLIKDA “BAYRAM” KONSEPTI O‘RGANILISHINING O‘ZIGA XOS MASALALARI

Odina Abduraximovna Baxramova

Farg‘ona davlat universiteti

Lingvistika: ingliz tili mutaxassisligi 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada biz asosan turli tizimlarga mansub bo‘lgan o‘zbek va ingliz tilshunosligida “bayram” konseptining o‘rganilishi, ikki madaniyatdagi farq tillarda ham aks etganligi, konseptning kognitiv tilshunoslik sohasidagi ahamiyati haqida so‘z yuritdik va tahlil qildik.

Kalit so‘zlar: tushuncha, atama, etimologiya, izoh, bayram, sinonim, omonim.

ABSTRACT

In this article, we discussed and analyzed the study of the concept of “holiday” in Uzbek and English linguistics, which mainly belong to different systems, the difference between the two cultures is also reflected in the languages, and the importance of the concept in the field of cognitive linguistics.

Keywords: concept, term, etymology, explanation, celebration, synonym, homonym.

АННОТАЦИЯ

В данной статье мы обсудили и проанализировали изучение понятия «праздник» в узбекском и английском языкознании, которые в основном принадлежат к разным системам, различие между двумя культурами отражается и в языках, а также значение понятия в области когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: понятие, термин, этимология, объяснение, обозначение, синоним, омоним.

Kognitiv tilshunoslik sohasi bo‘yicha o‘rganilgan tadqiqot ishlarini tahlil qilar ekanmiz, kognitiv tilshunoslik yo‘nalishi psixik jarayonlarni va ularning insonlarning kundalik hayotida ifoda topishini o‘rganuvchi tilshunoslikning eng so‘nggi munozaralarga boy sohalaridan biri ekanligining guvohi bo‘ldik. Bu fan tilshunoslik sohasiga ko‘plab yangi atamalarni kirib kelishiga zamin yaratdi. Har bir insonning o‘ziga xos kommunikativ maqsadi va tilining

pragmatik xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular atrofidagi hamma narsani uning ongida sintez qilish jarayonidan kelib chiqadigan dunyo tasvirini aks ettiradi. Tadqiqot ishimizning ushbu fasli asosan kognitiv lingvistikaning tadqiqot jihatlaridan biri – kontseptsiyani tahlil qilishga bag‘ishlangan. Konsept tushunchasini yanada aniqroq o‘rganish uchun biz turli manbalardan tilshunoslikning ushbu sohasini aniqlashga yordam beruvchi qo‘shimcha ma‘lumotlarni izlashimiz zarur.

Kognitiv tilshunoslik umumiy asosga ega bo‘lgan – til ma‘nosi va tuzilishiga nisbatan bir qator mos keluvchi nazariy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi: til bilish va kommunikatsiya, ya‘ni muloqotning ajralmas qismi bo‘lib, u madaniy, psixologik va kommunikativ omillarning o‘zaro ta‘sirini aks ettiradi. Kognitiv tilshunoslikning asosiy nazariyasi esa shundaki, lingvistik bilish umumiy inson idrokining ajralmas hodisasidir va shuning uchun biz psixologlar, neyrobiologlar va shunga o‘xshash kasb egalari tomonidan kuzatilgan bilish funksiyalari va tuzilmalarining tilda aks etishini kuzatamiz. Kognitiv lingvistika uchun markaziy masalani ma‘no tashkil etadi, so‘zlarning ma‘nosi bilan bir qatorda gaplarning ma‘nosi ham mavjuddir; boshqa so‘z bilan aytganda, har qanday lisoniy ifodaning, kichik yoki katta bo‘lishidan qat‘i nazar, o‘z ma‘no va mazmuni bor. “Konsept” atamasi turli ilmiy jabhalarda keng qo‘llaniladi. Ko‘pincha “konsept” va “tushuncha” so‘zlari sinonimi sifatida ishlatiladi, garchi bu ikki so‘zlarda mazmun jihatidan farq bo‘lsa-da. Jumladan, tilshunos olim E.S.Kubryakovaning asarlarida “kontseptsiya” atamasi bir nechta tadqiqot yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi, nazariyaning o‘ziga xos chegaralarini belgilaydi va aniqlaydi, ularning asosiy kategoriyalarini izohlab beradi. Ushbu atamaning kelib chiqishiga nazar tashlasak, 1928-yilda rus tilshunos olimi Askoldov o‘zining tadqiqot ishlarida ushbu atama haqida ta‘kidlab o‘tgan. Tilshunos olim konsept haqida “bu bir tur yoki boshqa turdagi tushunchalar haqida fikrlash jarayonini o‘zida aks ettiradigan birlikdir” (1) degan fikrni aytib o‘tgan. (2)

O‘zbek tilshunosligi sohasida “bayram” atamasining kelib chiqishi haqida tarixiy qo‘lyozma asarlardan namunalar keltiradigan bo‘lsak, bu konsept asosan, Avesto, Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma”, Tabariyning “Tarixi Tabariy”, Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Tafhim”, “Qonuni Mas’udiy”, Mas’udiyning “Muruj az-zahab”, Umar Xayyomning “Navro‘znoma”, Muhammad Husayn Burhonning “Forsnoma”, Hofizi Abruning “Zubdat-at-tavorix”, Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy”, “Xazoyin ul-maoniy” asarlarida uchraydi. (3)

O‘zbek tiligida “bayram” konseptiga asosiy sinonim so‘zlar sifatida shodiyona, tantana kabi so‘zlar qo‘llaniladi. Bu konseptning kelib chiqishi forscha pabrām — bayram so‘ziga borib taqaladi. Turli jamiyatlarda bayramlar ikki xil ko‘rinishda ifodalanishi mumkin, ya‘ni rasman

e’lon qilingan bayramlar (Mustaqillik kuni, Xotin-qizlar bayrami) va an’anaviy bayramlar (Gullar bayrami, Lola sayli, Xirmon bayrami, Qovun sayli) kabilar bo’lishi mumkin. Demak, bayram deganda asosan hayotdagi muhim voqea, sanani (ko’tarinki ruhda va xursandchilik bilan) nishonlash tushuniladi. Bayram konseptining ifodasi ham millatlarning madaniyatiga bog’liqdir. O‘zbek millatida bayram arafasida insonlar bir-birini tabriklashadi, bir-birlariga yaxshi istaklar bildirishadi, ishlariga muvaffaqiyatlar, omad, baxt tilashadi. Bir-birlariga turli xil sovg‘alar ulashishadi.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “bayram” konseptiga quyidagicha ta’riflar keltirilgan:

1. Bayram – muhim tarixiy voqea, hodisa sharafiga shodlik, rasmiy tantana o‘tkazish uchun belgilangan muborak kun: *Bayram oldi musobaqa.*

2. Biror munosabat bilan quvonch, shodlik, tantana va o‘yin-kulgu bilan kutib olish, nishonlash odat bo‘lib qolgan kun: *Yangi yil bayrami. Archa bayrami. Navro‘z bayramidan keyin Isfandiyorxon qazuvga chiqishga farmon berdi. (J.Sharipov. Xorazm)*

3. Muhim, quvonchli hodisa yuz bergan, katta muvaffaqiyat qo‘lga kiritilgan va shu sababli shodlik bilan o‘tkaziladigan kun: *Oilaviy bayram. Qishloq tarixida birinchi qurilgan ko‘rkam maktabning katta bayramga aylangan tantanasi ishda g‘ayrat ko‘rsatganlarga mukofotlar ulashish bilan tugadi. (P.Tursun, O‘qituvchi) (4)*

Shuningdek, “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” da “bayram” konseptining *bayrambozlik, bayramlashmoq, bayramlik* kabi derivatsion shakllari ham keltirilgan.

“Bayram” konseptining etimologik kelib chiqishiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, “O‘zbek tilining etimologik lug‘ati” da “bayram” termini “Tantana, shodlik bilan o‘tkaziladigan kun, muborak kun” deb ta’riflangan: *Qizim oliygoh talabasi bo‘lganini eshitgan kunimiz oilamizda bayram bo‘lgan.* Bu ot asli qadimgi turkiy tildagi –yoyil, -yayra ma’nosini anglatgan –baz fe’lining –bay shakliga –ir (r) orttirma qo‘shimchasini va kuchaytirish ma’nosini ifodalovchi –a qo‘shimchasini qo‘shib hosil qilingan shaklidan –m qo‘shimchasi bilan yasalgan; keyinchalik ikkinchi bo‘g‘indagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan; o‘zbek tilida –a unilari o‘z ma’nosini o‘zgartirgan: $-baz-bay+ir=bayir+a+m=bayiram$ so‘zi keyinchalik *-bayram* shakliga o‘zgartirilgan. Mahmud Qoshg‘ariy bu so‘zning asl ma’nosini –bazram tarzida talaffuz qilinishini, o‘g‘izlar –z undoshini –y undoshiga almashtirib, -bayram deb talaffuz qilganliklarini ham ta’kidlagan (5).

Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish kerakki, ingliz tilida bayram konseptini ifodalovchi “Holiday” so‘zi omonim so‘z bo‘lib, ta’til va bayram ma’nolarini ifodalaydi:

We are planning to *holiday* in Europe next summer. – Kelgusi yozda Yevropada dam olishni rejalashtirmoqdamiz.

Ushbu misolda “holiday” so‘zining ta‘til ma’nosida qo‘llanilganini ko‘rishimiz mumkin.

The store is decorated with *holiday* lights and ornaments. – Do‘kon bayram chiroqlari va bezaklar bilan bezatilgan.

Yuqorida keltirilgan misolda esa “holiday” konseptining bayram ma’nosini ifodalab kelganini ko‘rishimiz mumkin.

Ingliz tilida “holiday” konseptiga sinonim sifatida *furlough, leave, vacation* so‘zlaridan foydalaniladi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, turli tizimlarga mansub ingliz va o‘zbek tillarida “bayram” so‘zini ifodalovchi konseptlar bir vaqtning o‘zida turli xil ma’nolarni ifodalaydi. Etimologik jihatdan esa bu so‘zlarning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari insonlar hamda ularning madaniy ongi shakllangani sari so‘zning shakllari ham o‘zgarib borganligiga bog‘liq ekanligini kuzatishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Аскольдов С.А. / Концепт и слово, Русская словесность. От теории словесности к структуре текста.// Антология-М:Academia. 1997.-С.267-280
2. Axmadaliyeva Gulmira / “Qo‘rquv” konsepti va uning o‘rganilishi // “ Involta” Innovation Scientific Journal,2022, 46-48 b
3. Akbar IDIEV, Jahongir OSTONOV, Navro‘z bayrami tarixi va transformatsiyasi, O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti tayanch doktorantlari
4. Z.M.Ma‘rufov /O‘zbek tilining izohli lug‘ati // Moskva, 1981, 73-b
5. Sh.Rahmatullayev /o‘zbek tilining etimologik lug‘ati// Toshkent, 2000, 37-b
6. Azizovna, G. D., Abduvaliyevna, Z. M., & Masxariddinovna, U. G. (2023). INGLIZ VA OZBEK TILLARIDAGI URF ODATLARGA BOGLIQ MAISHIY TERMINLAR.
7. Ergasheva, E., & Ganiyeva, D. (2023). LINGUISTIC TERMS RELATED TO PROFESSIONALISM. Наука и технология в современном мире, 2(15), 4-8.
8. Ganiyeva Dildora Azizovna, & Ismoilova Dilorom Rustamjon qizi. (2023). THEORETICAL FOUNDATION OF STRUCTURAL LINGUISTICS. Scientific Journal of the Fergana State University, 28(4), 28.